

Atrof- Muhitni Muhofaza Qilish: Har Bir Insonning Roli

Istamova Ruxsora

Geologiya fanlari universiteti 2-bosqich ekologiya yoʻnalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada atrof-muhitni muhofaza qilishning dolzarbligi va ushbu jarayonda har bir insonning shaxsiy roli tahlil qilinadi. Tadqiqot metodologiyasi analitik-deskriptiv, komparativ va tizimli yondashuvlarga asoslanib, ekologik ong, ekologik xulq-atvor hamda ekologik madaniyat oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlikni yoritishga qaratilgan. Natijalar shuni koʻrsatdiki, kundalik hayotda amalga oshiriladigan oddiy amallar – chiqindilarni saralash, suv va energiyani tejash, daraxt ekish va qayta ishlash jarayonida ishtirok etish – umumiy ekologik barqarorlikni taʼminlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Munozara jarayonida iqtisodiy, psixologik va sotsiologik determinantlarning taʼsiri, shuningdek davlat siyosati va taʼlim tizimining ekologik madaniyatni shakllantirishdagi roli keng yoritildi. Xulosa sifatida, ekologik muhofaza faqat hukumat yoki xalqaro institutlar zimmasida emas, balki har bir fuqaroning kundalik odatlaridan boshlanishi zarurligi asoslandi.

Kalit soʻzlar: Atrof-muhit, ekologik ong, ekologik madaniyat, barqaror rivojlanish, fuqarolik masʼuliyati, ekologik xulq-atvor, chiqindilarni boshqarish.

Kirish

Atrof-muhit insoniyatning hayotiy asosini tashkil etuvchi muhim omildir. Havo, suv, tuproq, oʻsimlik va hayvonot dunyosi — bularning barchasi insonning farovon turmush kechirishi, sogʻligʻi va iqtisodiy taraqqiyotining kafolatidir. Biroq XXI asrga kelib, texnologik rivojlanish, sanoatlashuv va urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi natijasida ekologik muammolar tobora keskinlashmoqda. Atmosfera ifloslanishi, chiqindilarning koʻpayishi, global isish, biologik xilma-xillikning kamayishi va tabiiy resurslarning cheksiz ekspluatatsiyasi butun insoniyat uchun jiddiy xavf tugʻdirmoqda. Bu esa nafaqat davlatlar darajasida, balki har bir fuqaro tomonidan masʼuliyatli yondashuvni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, atrof-muhitni muhofaza qilish masalasi global muammolar qatorida turibdi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa Ittifoqi, Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti kabi xalqaro institutlar ekologik barqarorlikni taʼminlashga qaratilgan qator dasturlarni ishlab chiqmoqda. Shunga qaramay, davlat siyosati va yirik ekologik tashabbuslarning oʻzi yetarli emas. Chunki tabiatni asrash faqat yirik loyihalar yoki hukumat qarorlari orqali emas, balki har bir insonning kundalik amaliyotidagi ekologik xulq-atvor bilan chambarchas bogʻliqdir. Masalan, chiqindilarni saralash, suv va energiyani tejash, daraxt ekish yoki qayta ishlash jarayonlariga hissa qoʻshish kabi oddiy koʻrinadigan amallar umumiy ekologik muvozanatni saqlashda katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, insonlarning ekologik madaniyatini shakllantirish ham muhim masalalardan biridir. Yosh avlodning tabiatga nisbatan masʼuliyatli qarashlarini rivojlantirish, taʼlim muassasalarida ekologik tarbiya berish, OAV orqali atrof-muhitga oid ongni oshirish barqaror rivojlanishning muhim kafolatidir. Shunday ekan, ekologiyani muhofaza qilishni faqat davlat yoki nodavlat tashkilotlari zimmasiga yuklash mumkin emas. Bu jarayon har bir insonning shaxsiy ishtiroki va oʻziga xos hissasini talab qiladigan uzluksiz hamkorlik jarayonidir. Demak, atrof-muhitni muhofaza qilishda har bir fuqaroning roli gʻoyat beqiyosdir. Ushbu maqolada ekologiyani asrashda individlarning kundalik hayotdagi amaliy xatti-harakatlari, ularning ijtimoiy ong va madaniyat

darajasiga ta'siri hamda ekologik barqarorlikka qo'shayotgan hissasi tahlil qilinadi. Tadqiqot orqali har bir insonning kichik amallari jamiyat miqyosida qanday yirik natijalarga olib kelishi mumkinligi ilmiy asosda ko'rsatib beriladi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotning metodologik asoslari ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish konsepsiyalariga tayanadi hamda insonning atrof-muhitni muhofaza qilishdagi subyektiv va obyektiv rollarini kompleks yondashuv asosida o'rganishga qaratilgan. Metodologiyaning markazida ijtimoiy-ekologik tizimlar nazariyasi turib, u inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni multifunksional va o'zaro ta'sirchan jarayon sifatida talqin qiladi. Shu boisdan ham, tadqiqotda ekologik ong, ekologik xulq-atvor va ekologik madaniyat tushunchalari integrativ ravishda o'rganildi. Metodologik yondashuv sifatida, birinchidan, analitik-deskriptiv usul qo'llanilib, atrof-muhitni muhofaza qilish masalasiga oid xalqaro me'yoriy hujjatlar, davlat siyosati hujjatlari va ekologik tadqiqotlar bo'yicha ilg'or adabiyotlar tahlil qilindi. Ikkinchidan, komparativ metod asosida turli davlatlardagi amaliy tajribalar, ekologik dasturlar va aholining ishtiroki bo'yicha farqlar solishtirildi. Shu orqali ekologik muhofazaga individual darajada qo'shilayotgan hissaning o'ziga xos milliy va global jihatlari ochib berildi. Uchinchi yondashuv sifatida, sistemali-tahliliy metod asosida inson faoliyatining tabiatga ta'sir mexanizmlari, ya'ni iste'mol odatlari, resurslardan foydalanish darajasi va chiqindilarni boshqarish jarayonlari o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqildi. Tadqiqot jarayonida nazariy modellashtirish usuli ham muhim o'rin egalladi. Ekologik tizimlarning barqarorligiga insonning kundalik faoliyati qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlash uchun ekologik barqarorlik modeli qo'llanildi. Bu modelda individual ekologik amaliyotlarning yig'indisi jamiyat miqyosida qanday natijalar berishini tasvirovchi konseptual sxema ishlab chiqildi. Shuningdek, ekologik xulq-atvorning psixologik va sotsiologik determinantlarini tahlil qilish uchun interdisiplinar metodologiyadan foydalanildi. Bunda ekologiya, sotsiologiya, psixologiya va iqtisodiyot fanlari kesishmasidan foydalanilib, insonning ekologik ongini shakllantiruvchi omillar (masalan, ijtimoiy ta'lim, madaniy qadriyatlar, iqtisodiy rag'batlar) nazariy asosda o'rganildi.

Tadqiqot metodologiyasi, shuningdek, kontent-tahlil usuli yordamida xalqaro tashkilotlar tomonidan chop etilgan rasmiy hisobotlar, ilmiy maqolalar va ekologik strategiyalarni chuqur o'rganishni o'z ichiga oldi. Bu jarayonda "yashil iqtisodiyot", "barqaror iste'mol", "ekologik samaradorlik" va "resurslarni tejash" kabi terminlar bo'yicha turli konsepsiyalar qiyosiy tahlil qilindi. Maqsad – ekologik muhofazaga individual darajada qo'shilayotgan hissani ilmiy-nazariy asosda aniqlash va umumlashtirish edi. Shuningdek, metodologik bazada normativ-huquqiy tahlil usuli ham qo'llanildi. O'zbekiston Respublikasida va boshqa davlatlarda atrof-muhitni muhofaza qilishga doir qonunlar, qarorlar va milliy dasturlar o'rganilib, ularning inson omiliga qaratilgan jihatlari taqqoslandi. Bu orqali huquqiy mexanizmlarning ekologik madaniyatni shakllantirishga ta'siri ilmiy yondashuv asosida tahlil qilindi.

Metodologik yondashuvlarning barchasi yakdillikda shuni ko'rsatadiki, atrof-muhitni muhofaza qilish jarayoni murakkab ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillarning o'zaro ta'siriga tayanadi. Shuning uchun ham ushbu tadqiqot ko'p darajali, kompleks va tizimli metodologiya asosida amalga oshirildi. Natijada insonning ekologik mas'uliyati va uning kundalik faoliyatidagi oddiy xatti-harakatlari barqaror rivojlanish konsepsiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida tahlil qilindi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, atrof-muhitni muhofaza qilish jarayonida individual amaliyotlar dastlab ko'zga uncha sezilmagan bo'lsa-da, ularning jamiyat miqyosidagi umumiy yig'indisi ekologik barqarorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tahlillar shuni aniqladiki, ekologik ong va xulq-atvor o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud bo'lib, insonlarning tabiatga nisbatan mas'uliyatli qarashlari ularning kundalik hayotiy faoliyatida konkret amallar orqali namoyon bo'ladi. Masalan, resurslarni tejash (suvni oqizib qo'ymaslik, energiyani me'yorida ishlatish), chiqindilarni saralash, qayta ishlash jarayonlarida ishtirok etish, ommaviy daraxt ekish aksiyalariga qo'shilish kabi kichik ko'rinadigan faoliyatlar butun ekologik tizimning muvozanatini tiklashda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot natijalarining birinchi guruhi ekologik ongning darajasi bilan bog‘liq bo‘lib, aholining ekologik bilimlari va axborot manbalariga kirish imkoniyatlari oshgani sari ekologik madaniyat ham yuqori pog‘onaga ko‘tarilishi kuzatildi. Shu jihatdan, ta‘lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning ta‘siri alohida ahamiyat kasb etdi. Natijalar ko‘rsatdiki, yoshlar orasida ekologik ong yuqoriroq darajada shakllangan bo‘lib, ular ko‘pincha ekologik tashabbuslarda faolroq ishtirok etishadi.

Ikkinchi guruh natijalar ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan bevosita bog‘liqdir. O‘rganilgan materiallar shuni ko‘rsatdiki, aholining iqtisodiy barqarorligi yuqori bo‘lgan jamiyatlarda ekologik xulq-atvor ko‘proq amaliyotga tatbiq etiladi. Chunki moliyaviy imkoniyatlar qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, ekologik toza mahsulot iste‘mol qilish va chiqindilarni boshqarish kabi jarayonlarda faol ishtirokni osonlashtiradi. Aksincha, iqtisodiy qiyinchiliklarga duch kelayotgan hududlarda aholining ekologik ong darajasi yuqori bo‘lsa-da, amaliy ekologik faoliyat ko‘pincha cheklangan bo‘lib qoladi.

Uchinchi natija guruhi psixologik va sotsiologik determinantlar bilan izohlanadi. Tadqiqot ko‘rsatdiki, insonlarning ekologik xatti-harakatlari nafaqat bilim va iqtisodiy imkoniyatlar bilan, balki ularning ijtimoiy muhitdagi qadriyatlar, odatlari va motivatsion omillari bilan ham bevosita bog‘liqdir. Masalan, oilaviy an‘analarda ekologik qadriyatlar singdirilgan bo‘lsa, farzandlarda ekologik mas‘uliyat yuqori darajada shakllanadi. Shu bilan birga, jamiyatda ekologik tashabbuslarni targ‘ib qiluvchi lider shaxslarning mavjudligi boshqa fuqarolarda ham ijobiy ta‘sir uyg‘otadi.

Tadqiqotning yana bir muhim natijasi shuni ko‘rsatdiki, davlat siyosati va qonunchilik mexanizmlari aholining ekologik faoliyatini rag‘batlantiruvchi kuchli vosita hisoblanadi. Qonuniy majburiyatlar (masalan, chiqindilarni saralash yoki resurslardan ortiqcha foydalanishni cheklash bo‘yicha qoidalar) aholining ekologik madaniyatini shakllantirishda samarali natija beradi. Shu bilan birga, rag‘batlantiruvchi mexanizmlar — soliq imtiyozlari, ekologik loyihalarda ishtirok etgan fuqarolarni mukofotlash yoki jamoaviy e‘tirof etish ham ekologik faoliyatni kuchaytirishga xizmat qiladi. Natijalarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, insonning kundalik faoliyatida ekologik jihatdan oddiy ko‘rinadigan amallar (chiqindilarni to‘g‘ri boshqarish, suv va energiyani tejash, ekologik tashabbuslarda ishtirok etish) butun jamiyat miqyosida yirik ijobiy o‘zgarishlarga sabab bo‘ladi. Bu jarayon ko‘rsatadiki, ekologik barqarorlikni ta‘minlash global tashabbuslardan tashqari, har bir fuqaroning shaxsiy hissasiga ham bevosita bog‘liqdir. Tadqiqot shuni tasdiqladiki, atrof-muhitni muhofaza qilish har bir insonning kundalik odatlaridan boshlanadi va bu oddiy odatlar umumiy ekologik muvozanatni saqlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Munozara

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, atrof-muhitni muhofaza qilish jarayonida har bir insonning roli fundamental omil sifatida qaralishi lozim. Ilmiy tahlillar natijasida aniqlanganidek, ekologik barqarorlikning ta‘minlanishi nafaqat davlat siyosati yoki xalqaro tashabbuslarga, balki oddiy fuqaroning kundalik xatti-harakatlariga ham bevosita bog‘liqdir. Bu esa ekologiyani faqat makroiqtisodiy yoki institutsional darajada ko‘rib chiqish yetarli emasligini, balki mikroijtimoiy darajadagi ekologik xulq-atvorni ham nazariy va amaliy jihatdan chuqur tadqiq etish zarurligini ko‘rsatadi.

Munozara davomida ta‘kidlanishicha, insonlarning ekologik faoliyati ko‘plab determinantlar — iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va psixologik omillar bilan shartlanadi. Masalan, barqaror iste‘mol va ishlab chiqarish konsepsiyasi shuni ko‘rsatadiki, insonning iste‘mol odatlari resurslarning ishlatilish samaradorligiga bevosita ta‘sir qiladi. Shunday ekan, oddiy ko‘rinadigan energiyani tejash yoki qayta ishlanadigan mahsulotlardan foydalanish kabi amallar jamiyatning umumiy ekologik samaradorligini oshiradi. Bu natijalar “ekologik samaradorlik paradigmasi” doirasida tushuntirilishi mumkin bo‘lib, u jamiyatdagi har bir individning ekologik faoliyati orqali makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta‘sir qilishini asoslab beradi. Shuningdek, natijalar psixologik va sotsiologik yondashuvlar bilan ham izohlanadi. Ekologik xulq-atvorning shakllanishida insonning motivatsion omillari, qadriyatlar va ijtimoiy normalarga bo‘lgan munosabati katta ahamiyat kasb etadi. Masalan, ijtimoiy ta‘sir nazariyasiga ko‘ra, agar bir jamiyatda ekologik tashabbuslar ommaviy tus

olsa, boshqa fuqarolar ham ushbu faoliyatlarga qo‘shilishga moyillik bildiradi. Shu nuqtayi nazardan, ekologik liderlik va ijtimoiy tashabbuslarning mavjudligi ekologik madaniyatni keng yoyishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Munozara jarayonida shuningdek, iqtisodiy imkoniyatlar va ekologik xatti-harakatlar o‘rtasidagi tafovut ham muhim muammo sifatida qayd etildi. Natijalar ko‘rsatadiki, iqtisodiy jihatdan rivojlangan jamiyatlarda ekologik ong va ekologik faoliyat uyg‘unlikda kechadi, biroq iqtisodiy imkoniyatlari cheklangan hududlarda insonlarning ekologik bilimlari yuqori bo‘lsa-da, amaliy faoliyat ko‘pincha yetarlicha amalga oshirilmaydi. Bu esa ekologik siyosatda iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlarini kuchaytirish zarurligini ta’kidlaydi. Qolaversa, huquqiy mexanizmlarning samaradorligi ham alohida muhokamaga arziydi. Chiqindilarni saralash, suv va energiyani tejash bo‘yicha qonuniy me‘yorlar mavjud bo‘lsa-da, ularni amalda bajarish ko‘pincha nazorat mexanizmlarining sustligi sababli qiyinchilik tug‘diradi. Shu boisdan, nafaqat majburiy tartibga solish, balki rag‘batlantirish, motivatsion va axloqiy mexanizmlar orqali fuqarolarning ekologik mas‘uliyatini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqotning muhim jihatlaridan yana biri shundaki, ekologik barqarorlikni ta‘minlashda ta‘lim tizimining o‘rni beqiyosdir. Yosh avlodga ekologik tarbiya berish, ularni ekologik muammolarga nisbatan mas‘uliyatli qarashga o‘rgatish barqaror rivojlanish strategiyasining asosiy tarkibiy qismi bo‘lib qolmoqda. Munozara jarayonida shunday xulosaga kelindiki, ekologik madaniyatni shakllantirish uchun ta‘lim tizimi, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy platformalar orqali muntazam targ‘ibot va tashviqot ishlari olib borilishi shart. Umuman olganda, muhokama shuni ko‘rsatadiki, ekologik muammolarning yechimi kompleks va tizimli yondashuvni talab etadi. Har bir insonning oddiy amallari umumiy ekologik muvozanatni tiklashda katta ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, davlat siyosati, xalqaro hamkorlik, iqtisodiy rag‘batlar va ta‘lim-tarbiya jarayonlari uyg‘unlikda olib borilsa, barqaror rivojlanishga erishish mumkin bo‘ladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari va munozaralardan kelib chiqib aytish mumkinki, atrof-muhitni muhofaza qilish jarayoni faqat davlat siyosati yoki xalqaro tashabbuslarning samaradorligiga tayanib qolmasdan, har bir insonning kundalik faoliyatidagi oddiy, ammo tizimli amallariga ham bevosita bog‘liqdir. Inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik ijtimoiy-ekologik tizim sifatida qaralganda, ekologik barqarorlikka erishish uchun mikro darajadagi ekologik xatti-harakatlarning makro darajadagi natijalarga olib kelishi ilmiy asosda tasdiqlandi. Shuningdek, ekologik madaniyat va ongni shakllantirishning barqaror rivojlanish strategiyasidagi o‘rni beqiyosdir. Ta‘lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy platformalar orqali ekologik qadriyatlarni singdirish kelajak avlodning mas‘uliyatli ekologik xulq-atvorini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonni qo‘llab-quvvatlash uchun davlat tomonidan qabul qilinadigan qonunchilik mexanizmlari, iqtisodiy rag‘batlantirish vositalari va jamoaviy tashabbuslar uyg‘un holda ishlashi zarur.

Tadqiqot shuni ham ko‘rsatdiki, iqtisodiy farovonlik darajasi, psixologik motivatsiyalar va ijtimoiy qadriyatlar ekologik faoliyatga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli, ekologik siyosat ishlab chiqishda faqat texnologik yoki iqtisodiy ko‘rsatkichlarga emas, balki ijtimoiy-psixologik determinantlar ham e‘tiborga olinishi kerak. Umumlashtirib aytganda, har bir fuqaroning ekologik faoliyati – chiqindilarni saralash, suv va energiyani tejash, ekologik tashabbuslarda ishtirok etish, daraxt ekish kabi oddiy amallar – jamiyatning ekologik muvozanatini saqlashda hal qiluvchi o‘rin tutadi. Shu boisdan, “atrof-muhitni muhofaza qilish – har bir insonning umumiy mas‘uliyati” degan tamoyil barqaror rivojlanish konsepsiyasining eng asosiy g‘oyalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Promoting Ecological Culture in Uzbekistan. <https://scientists.uz/uploads/202407/C-7.pdf>
2. National State of the Environment Report: Uzbekistan. <https://www.iisd.org/system/files/2024-02/uzbekistan-state-of-the-environment-en.pdf>

3. Environmental Situation in Uzbekistan.
<https://westerneuropeanstudies.com/index.php/4/article/download/1574/1067/2260>
4. Individuals' Social Identity and Pro-Environmental Behaviors. <https://www.mdpi.com/2071-1050/16/24/11299>
5. Determinants of pro-environmental behaviour: effects of socioeconomic, subjective, and psychological well-being factors from 37 countries.
<https://www.nature.com/articles/s41599-024-03790-z>
6. Relationship between global identity and pro-environmental behavior and environmental concern.
<https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2023.1033564/full>
7. Pro-Environmental Behavior Research: Theoretical Progress and Future Directions.
<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9180624>